

JOGAILAIČIŲ IDĖJA IR JOS IMPLIKACIJOS LENKŲ XX A. GEPOLITINĖJE MINTYJE

Barbara Stankevič

Mykolo Romerio universiteto Politikos ir vadybos fakulteto
Politikos mokslų katedra
Ateities g. 20, LT-08303, Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 2714 588
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
Universiteto g. 7, LT-01513, Vilnius, Lietuva
Telefonas (+ 370 5) 268 7288
Elektroninis paštas barbara.stankevic@gmail.com

Pateikta 2012 m. birželio 26 d., parengta spausdinti 2012 m. liepos 18 d.

Anotacija. *Jogailaičių idėją galima nagrinėti kaip kultūrinę ir erdvinę prasmę turinčią analitinę kategoriją. Viena vertus, kaip Jogailaičių valdomas teritorijas iki XVI a. ir kaip Abiejų Tautų Respublikos valstybinį arealą iki XVIII a. pabaigos, kita vertus, kaip unikalų daugiatautį ir daugiakultūrį darinį Europoje, sudarytą istorinių valstybių – Karūnos (Lenkijos) ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (Lietuvos). Šiuo požiūriu Jogailaičių idėja tampa bendra dėl geografinės erdvės visoms ATR tautoms ir ji kaip kultūrinė ir istorinė atmintis tampa reikšmine interpretacine jungtimi, taigi, gali atverti kelią į tautų bendrystę ir istorinės sąveikos konkrečioje teritorijoje tyrimus, paskatinti istorinių argumentų paiešką šiuolaikinių nacionalinių valstybių regioninei priklausomybei ir jų geopolitiniams sprendimams pagrįsti. Jogailaičių idėjos kaip istorinės atminties ir erdvės permąstymas yra reikšmingas tiek lenkų, tiek lietuvių tarpdisciplininiais tyrimams ne tik pagrindžiant nacionalinės geografinės erdvės įprasminimą Europoje, bet ir siekiant suprasti ir paaiškinti šioje erdvyje gyvenančių tautų ryšius, šių dienų jų valstybinius santykius bei geopolitines perspektyvas bendros praeities akivaizdoje.*

Straipsnyje susiejant Jogailaičių idėją su lenkų XX a. geopolitine mintimi siekiama atskleisti, kaip atsirado ir kito ši sąvoka ir jos interpretacija lenkų atmintyje, kokią įtaką ji turėjo konstruojant modernias lenkų geopolitines koncepcijas ir ar būta jose vietos Lietuvai.

Reikšminiai žodžiai: Jogailaičių idėja, ULB koncepcija, federalizmas, istorinė geografiija, geopolitika.

Įvadas

Jogailaičių idėjos sąvoka nėra nauja nei lenkų politinės minties, nei istorinės atminties tyrimuose, todėl tarsi nereikėtų jos papildomai aiškinti, jeigu iki šiol nesikeistų jos interpretacijos¹. Terminas tapatinamas su XIV–XVI a. didelę Europos teritorijos dalį valdžiusia Jogailaičių dinastija ir nuo 1569 metais Liublino unijos pagrindu Lenkijos (Karūnos) ir Lietuvos (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės) sukurta Abiejų Tautų Respublikos (ATR) politinė ir valdymo sistema, įteisinusia renkamą monarchiją ir praplėtusia didikų ir bajorų atstovavimo teises, kuri 1795 metais buvo sunaikinta Austrijos, Prūsijos ir Rusijos monarchinių imperijų.

Iki padalijimų ATR siekė 733 000 km² plotą ir joje gyveno 12 milijonų gyventojų. Didžiausiomis etninėmis jų grupėmis laikytini lenkai, ukrainiečiai, žydai, baltarusiai ir lietuviai, savo nacionalinius valstybingumo interesus pradėję aktyviau skleisti XIX amžiuje. Po Pirmojo pasaulinio karo susiklosčius geopolitiškai palankioms sąlygoms dėl žlugusių imperinių monarchijų, pasikeitus pasaulio galios sistemai ir paskelbus JAV prezidentui apie tautų apsisprendimo teisę, jos pradėjo kurti savarankišką nacionalinį valstybingumą etniniais pagrindais.

Iškalbinga yra tai, kad nors ATR pavadinime skambėjo dviejų tautų pretenzijos į istorinę valstybę, į jos paveldą XX a. pradžioje pretendavo tik viena – lenkų – tauta. Tokią padėtį lėmė tuo metu buvusioje ATR teritorijoje vyravusi nacionalizmo ideologija, kurios pagrindu kuriamo etninio valstybingumo ribos turėjo sutapti su jos politinėmis ribomis, tad nei lietuviai, nei baltarusiai ar ukrainiečiai neturėjo argumentų ir poreikio plėsti savo politines ambicijas toliau, negu siekė jų etnis arealas. Tačiau vadovaujantis šiais principais buvo sudėtinga kelioms tautoms pasidalyti kultūros ir istoriniu požiūriu vienodai svarbiais jų tautinio tapatumo simboliais, pavyzdžiui, Vilniumi ar Lvovu, todėl šalia nacionalistinės politinės srovės buvusioje ATR XX a. pradžioje iki suverenių valstybių sukūrimo ir jas sukūrus, formavosi alternatyvi – federalistinė srovė, kurios atstovai siūlė įvairialypes formas ATR teritorijai ir tautoms suvienyti.

1 Jogailaičių idėja kaip vientisa koncepcija nagrinėjama žr. Grigajtis, K. Idea Jagiellońska i jej krytyka. *Sprawy polityczne*. 2001, 6(12): 35; Grigajtis, K. *Polskie idee federacyjne i ich realizacja w XIX i XX w.* Częstochowa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie, 2001, p. 466–456; Mencwel, A. *Rodzinna Europa po raz pierwszy*. Kraków: TAIWPN Universitas, 2009, p. 52–63. Plačiau apie Jogailaičių idėją lenkų istoriografijoje žr. šio straipsnio antrame skyriuje.

Nors federalistinių planų turėjo ir lietuviai², pasakytina, kad juos įgyvendinti tarpukariu ėmėsi lenkai. Federalistinės jų pastangos lėmė teritorinius užkariavimus ir praradimus ir dėl jų iškilusius konfliktus, kurie buvusių ATR tautų atmintį dažnai temdo iki šiol. Verta priminti ir tai, kad šiandien ATR tautų nacionalinių valstybių plotas siekia 1 253 696 km² ir apima 99 milijonų gyventojų. Taigi, ATR vienijusių tautų plotas nuo XVIII a. padidėjo beveik dvigubai, todėl šiandien apima didelę Europos teritorijos dalį.

Šio straipsnio tikslas – aptarti Jogailaičių idėją bei jos implikacijas lenkų XX a. geopolitinėje mintyje nuo tarpukario Lenkijos vadovo Józefo Piłsudskio federalizmo ir publicistų brolių Stanisława ir Józefo Mackiewiczų Vilnijos pažiūrų specifikos iki pokario – emigracijoje Jerzy Giedroyc'o ir jo suburto kolektyvo suformuluotos ULB (akronimas skirtas Ukrainai, Lietuvai ir Baltarusijai pavadinti) koncepcijos. Šių personalijų intelektualinio palikimo pasirinkimo tyrimą paskatino ne tik buvę tiesioginiai kontaktai tarp jų, lietuviškoji jų kilmė, bet, kas svarbiausia, visų jų priklausomybė federalistinei lenkų geopolitikos kryptčiai.

Visa tai neatsitiktinai paverčia juos ne tik Lenkijos, bet ir Lietuvos, vadinasi, bendros istorijos ir atminties, tyrimų objektu kaip ir pačią Jogailaičių idėją. Tikslui pasiekti taikomi pirminių ir antrinių istorinių šaltinių analizės, sintezės bei palyginimo metodai. Šaltinių ir literatūros analizės pagrindu skaitytojui siekiama pristatyti tyrimo objektą – Jogailaičių idėją kaip geografinį ir istorinį lietuvių, lenkų, baltarusių ir ukrainiečių artumą pagrindžiantį argumentą, lenkams XX a. konstruojant jų geopolitines koncepcijas, pažvelgti į Jogailaičių idėją ir jos įgyvendinimo priemones retrospektyviai lenkų geopolitinėje mintyje žymių personalijų minties keliu. Tai svarbu yra ypač todėl, kad ši samprata vartojama ir šiuolaikiniame viešajame diskurse³, taigi, iki šiol gali turėti lemiamos įtakos tiek lenkams, tiek jų kaimynams priimant geopolitinius sprendimus bei analizuojant jų modernią politinę mintį.

1. Federalistinė Józefo Piłsudskio Jogailaičių idėjos įgyvendinimo praktika tarpukariu

Józefas Piłsudskis (1867–1935) – kontroversiška XX a. Lietuvos ir Lenkijos istorijos figūra, tarpukario Lenkijos Respublikos maršalas, nuo 1926 iki 1935 metų diktatorius ir karo ministras, savo spalvinga biografija yra glaudžiai susijęs ne tik su Lenkija,

2 Apie Lietuvos federalistus žr. plačiau: Venclova, T. Prarasto orumo beiėškant. *Kultūros barai*. 1997, 8–9: 7–8; Butkus, Z. Federalistinių idėjų recepcija Lietuvoje 1918–1922. Iš: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 214–223.

3 Lenkijos užsienio reikalų ministro R. Sikorskio Piastų ir Jogailaičių idėjų vertinimus žr. O Giedroyc'ia sporu nie ma. Z Radosławem Sikorskim, ministrem spraw zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej, rozmawia Andrzej Brzezicki. *Nowa Europa Wschodnia*. 2010, 1: 69–77; Daug dėmesio Jogailaičių idėjos šiuolaikinėms lenkų interpretacijoms skiriama viename didžiausių Lenkijos laikraščių „*Gazeta Wyborcza*“ puslapiuose [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-14]. <<http://wyborcza.pl>>. Apie Piastų ir Jogailaičių koncepcijų įtaką Lietuvai žr. Bumblauskas, A. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 261–285; Bumblauskas, A. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos paveldo „dalybos“ ir „Litva/Lietuva“ distinkcijos konceptas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“. *Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys*. T. 5. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 15–66; Laurinavičius, Č. Kodėl reiktų sugyventi su kaimynais. *Voruta*. 2012, 4(742): 4.

bet ir su Lietuva ir istorine jos valstybe – LDK, nes turėjo geopolitinių vizijų atkurti ATR ir 1772 metų sienas.

LDK vaizdiny J. Piłsudskui tikriausiai buvo artimas ne vien dėl jo lietuviškosios kilmės, bet ir dėl tarpukariu dar gyvos, ypač literatūroje, LDK mitologinės-kultūrinės paradigmos, kurią vėliau smarkiai aptemdė tautiniai konfliktai ir ginčai dėl teisių į bendrą kultūrinį paveldą ir viešajame lenkų diskurse paplitusios unijinės vienybės idėjos, kurios skirtingai atspindėjo etninių lietuvių vietą galimai atnaujintoje istorinėje sąjungoje⁴.

Pirmojo pasaulinio karo metais, kai atsirado galimybių buvusioms ATR tautoms išskirti nepriklausomų valstybių sukūrimo tikslus, jų tautiniai judėjimai ėmėsi kloti tam pamatus. Lenkų reakcija į tai buvo tautinių demokratų, dar vadinamų „endekais“, ideologo Romano Dmowskio (1864–1939) koncepcija, skelbianti LDK žemių padalijimą, Vilniaus ir Vilniaus krašto inkorporavimą į Lenkijos valstybę. Ši nacionalistų koncepcija rėmėsi vadinamąja Piastų idėja, kuri tarpukariu tapo išvestine tautinės valstybės koncepcija, apimančia „lizdo teritoriją“, „prigimtinės sienas“, etninį ir religinį lenkų vienalytiškumą⁵. Paradoksalu, bet nors R. Dmowskis smerkė ATR restitucijos planus, užsiminė apie lietuvių kalbos puoselėjimo būtinumą kaip lenkų patriotizmo išraišką⁶.

Nepritardamas „endekų“ koncepcijai, J. Piłsudskis pasiūlė federalistinę viziją, kuri rėmėsi Jogailaičių idėja, formuluojama Lenkijos ir Lietuvos unijinės tradicijos pagrindu. Buvusioms LDK žemėms suvienyti J. Piłsudskis pasiūlė kantoninės valdymo sistemos projektą. Pirmąjį kantoną turėjo sudaryti Vakarų Lietuva su centru Kaune, kurioje dominuotų etniniai lietuviai, antrąjį – Vidurio Lietuva su centru Vilniuje, kurioje dominuotų etniniai lenkai ir lenkų kultūros „litvinai“ (taip save vadino ir pats J. Piłsudskis), trečiąjį – Rytų Lietuva su centru Minske, kurioje vyrų baltarusiai stačiatikiai. Šios kantoninės dalys turėjo sudaryti vientisą politinį darinį – Lietuvą, kuri federaciniais ryšiais turėjo susijungti su Lenkija, būsimos federacijos branduoliu. Vėliau pasigirdavo kalbų ir apie ketvirtąjį kantoną, kurį turėjo sudaryti Latvijos teritorijos su centru Rygoje.

Kantoninė Šveicarijos sistema, priimtina ir siūloma J. Piłsudskio, buvo aktyviai skleidžiama jo vienminčio istoriko, sociologo Bolesława Limanowskio (1835–1935), kaip vienas iš rezultatyvių būdų spręsti etnines problemas daugiaetninėse teritorijose⁷.

1918 m. buvusioje ATR teritorijoje susikūrė penkios valstybės: Lenkija, Lietuva, Latvija, Baltarusija ir Ukraina. Tačiau dar 1919 m. balandį J. Piłsudskio paskelbtame atsisaukime į buvusius LDK piliečius raginta rinkimuose pareikšti savo poziciją dėl politinės ir teritorinės ateities. Šiuos veiksmus sutrukdė karas su bolševikine Rusija. 1920 m. spalio 7 d. Suvalkų sutartimi nustatyta demarkacinė linija tarp Lenkijos ir Lietuvos, pagal kurią Vilnius atiteko Lietuvai. Po kelių dienų Suvalkų sutartis buvo sulaužyta, kai J. Piłsudskis, motyvuodamas, kad Vilniaus krašto gyventojai nenori priklausyti Lietuvai, nurodė generolui L. Želigovskiui užimti Vilnių. Užimtos teritorijos pagrindu – iš Ašmenos, Breslaujos, Švenčionių, dalies Trakų ir Vilniaus apskričių – buvo sukurtas Vidurio Lietuvos politinis darinys su centru Vilniuje.

4 Kalėda, A. *Mity ir poezijos žemė*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 112.

5 Mencwel, A. „Tiltas“ ir „Priešpilis“. *Naujasis židinys-Aidai*. 2001, 10: 519.

6 Sukiennicki, W. „Orientacja rosyjska“ a niepodległość. *Zeszyty historyczne*. 1980, 54: 158–167.

7 Jędrzejewicz, W.; Ciszek, J. *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego*. II tomas. Wrocław, 1994, p. 129.

Užėmus Vilnių, „endekai“ aršiai kritikavo Vilniui ir Vilniaus kraštui suteiktą Vidurio Lietuvos pavadinimą, įžvelgdami jame federacinės idėjos įgyvendinimą ir, savo ruožtu, reikalaudami besąlygiškos Vilniaus krašto inkorporacijos, nepritardami jokiai, net ribotai, šio krašto autonomijai⁸.

1921 m. kovą Rygos sutartimi pasirašytos paliaubos su bolševikais, jos pagrindu pasidalytos Baltarusijos žemės. Taip pat nereikia pamiršti, kad dėl tuo metu vykusio Lenkijos ir bolševikų karo Ukraina prarado savo vakarines teritorijas – Rytinę Galiciją ir Voluinę, kurios atiteko Lenkijai, Užkarpatės regioną, atitekusių Čekoslovakijai, Besarabiją ir Bukoviną, atitekusias Rumunijai. Likusi Ukrainos teritorija atiteko bolševikinei Rusijai. Galiausiai 1922 m. sausį, įvykus rinkimams į Vidurio Lietuvos Seimą, nuspręsta šią teritoriją prijungti prie Lenkijos. Šių įvykių ir sprendimų akivaizdoje Lenkijos siena perkelta į rytus, todėl apėmė jau ne vien etnines lenkų, bet ir kitų tautų, ypač gausiai ukrainiečių ir baltarusių apgyvendintas teritorijas. Tikriausiai todėl XX a. trečiame dešimtmetyje Jogailaičių idėja papildyta svarstymais dėl Lenkijos tautinės politikos, kurią savo veikla skatino artimi J. Piłsudskio bendradarbiai, politikai: Leonas Wasilewskis (1870–1936), aktyvus Lenkijos, Lietuvos ir Baltarusijos federacijos sąjungos su nepriklausoma Ukraina šalininkas, ir Tadeusz Hołówka (1889–1931), Lenkijos užsienio reikalų ministerijos Rytų skyriaus vadovas, promेतėjizmo rėmėjas.

L. Wasilewskio manymu, geografinė Lenkijos padėtis visada nulemdavo jos užsienio politikos kryptį. Įsprausta tarp priešiška jai atžvilgiu nusiteikusių valstybių, neturinti tiesioginio priėjimo prie Baltijos, Juodosios ir Adrijos jūrų, Lenkija privalėjo pasitelkti politines sąjungas, kurios jai suteiktų tai, ko pagailėjo geografinė padėtis⁹. Nors L. Wasilewskio idėjos skambėjo liberaliai, šiuolaikiniai autoriai iki šiol nesutaria, ar jo politiniai pasiūlymai iš tikrųjų nenumatė rytinių Lenkijos žemių polonizacijos. Tuo tarpu T. Hołówka, skatindamas Baltarusijos ir Ukrainos nepriklausomą valstybingumą, savo poziciją grindė tvirtinimu, jog Lenkija, remdama šių valstybių savarankiškumą, sutrukdytų Rusijos ir Vokietijos bendradarbiavimui ir taip paskatintų rytinius kaimynus susijungti su palankiai jų atžvilgiu nusiteikusia Lenkija¹⁰. Netikėdamas Rygos sutarties ilgaamžiškumu, jis siūlė sukurti tokią Lenkijos Rytų politiką, kurios centrine ašimi taptų liberali tautinė politika rytinėse žemėse, suteikianti „kresams“ autonomiją. Tokią poziciją dėl rytinių Lenkijos žemių ir etninių grupių skatino J. Piłsudskio bendraminčių įsitikinimas, kad suteikus autonomiją ukrainiečiams ir baltarusiams Lenkijos teritorijoje jos pasigestų ir Rusijos teritorijoje gyvenančios šių tautų grupės, todėl jų pretenzijos ir nepriklausomybės aspiracijų palaikymas galėjo iš vidaus sužlugdyti Rusiją.

Po 1926 m. gegužės mėn. perversmo J. Piłsudskio pasiūlyta „pusiausvyros politikos“ koncepcija, skirta užsienio politikai, pirmiausia turėjo būti paremta liberalia politi-

8 Bardach, J. *O dawnej i niedawnej Litwie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1988, p. 262.

9 Wasilewski, L. Drogi rozwoju polskiej polityki zagranicznej. *Droga* [interaktyvus]. 1923, 5: 3 [žiūrėta 2011-09-12]. <<http://cyfrowa.chbp.chelm.pl/dlibra/docmetadata?id=6114&from=publication&tab=1>>.

10 Hołówko, T. Minimalny program polityki polskiej we Wshodniej Galicji i na tak zwanych „kresach“. *Droga* [interaktyvus]. 1924, 10: 4–6 [žiūrėta 2011-09-14]. <<http://cyfrowa.chbp.chelm.pl/dlibra/docmetadata?id=6114&from=publication&tab=1>>.

ka tautinių mažumų Lenkijoje atžvilgiu ir turėjo padėti įgyti sąjungininkų tarp nacionalinių judėjimų tiek Rytų žemėse, tiek Kaukazo regione¹¹.

XX a. trečiąjį dešimtmetį atmindamas Stanisławas Swianiewiczzius (1899–1997), garsus lenkų istorikas, ekonomistas, neabejojo, kad tarpukario Lenkija buvo sudaryta iš Jogailaitiškosios ir Piastų idėjų tradicijos, kurios nuolat tarpusavyje varžėsi, nuogaštavo, kad Jogailaičių tradicijas puoselėjanti Lenkija buvo daug mažesnė negu tautinė Piastų¹². Tai taip pat išvelgė J. Piłsudskis 1923 metais rašydamas, kad nėra tų, kuriems toji federacija būtų reikalinga¹³.

Akivaizdu, kad pasirašius Rygos sutartis federalistinei minčiai buvo suduotas triuškinantis smūgis. Tie, kurie ją puoselėjo, nusivylė ir koncepcija, ir iš dalies J. Piłsudskiu, o tiems, kurie ją kritikavo, tai buvo triumfo valanda. Vieni pradėjo laikyti federalizmą tokiu pat pavojingu kaip ir Hymanso projektą dėl Vilniaus klausimo, nes abu izoliavo buvusias LDK teritorijas nuo Lenkijos, kiti ėmė kalbėti apie federalizmą kaip apie priemonę Lenkijos ekspansijai į Rytus¹⁴.

Šiuolaikinius J. Piłsudskio federalistinių koncepcijų vertinimus, regis, vienija vienintelė nuostata, kad svarbiausią vaidmenį jo geopolitinėje mintyje ir Lenkijos federacijoje rytų politikoje vaidino Rusija¹⁵.

Ilgainiui dėl praktinių Jogailaičių idėjos įgyvendinimo veiksnių ir skirtingų istoriografijoje analizuojamų Jogailaičių idėjos kontekstų šią idėją imta tapatinti su lenkų imperializmu arba lenkų ekspansijos asimiliaciniais padariniais.

2. Jogailaičių idėja lenkų istoriografijoje

Nors Jogailaičių idėja viešajame diskurse yra personalizuojama ir tapatinama su dinastine Lenkijos istorija ir J. Piłsudskio bei jo federalistiniais planais, skirtais ATR rytinėms teritorijoms atkurti, savo ištakomis ji pirmiausia sietina su lenkų istoriografine mintimi.

Pagrindus dar neapibrėžtai doktrinai XIX a. išdėstė Galicijos istorikai. Pirmasis istorikas, susižavėjęs šia idėja, buvo Karolis Szajnocha (1918–1968). K. Szajnochos suformuluotą istorinę mintį tęsė Julianas Klaczko (1825–1906) ir garsios Krokuvos mokyklos gretos su Józefu Szujksiu (1835–1883), Stanisławu Smółka (1854–1924) ir Michału Bobrzyńskiu (1849–1935) priešakyje. Paminėtieji priklausė vadinamajai „Pessimistų“, arba „Stancyko“, grupei, pasivadinusiai karaliaus Žygimanto Senojo juokdario vardu, kuri išgarsėjo pasmerkdama juokingai romantiškas XIX a. sukilėlių pretenzijas dėl nepriklausomybės siekių, puldama manančiuosius, kad Lenkijos nelaimės kyla vien

11 Jędrzejewicz, W., *supra* note 7, p. 44.

12 Redakcja. Przemowienie Swianiewicza. *Federalizm. Słowo*. 1923, 190(316): 2.

13 Piłsudski, J. *Pisma zbiorowe*. VI t. Warszawa: Instytut Józefa Piłsudskiego, 1937, p. 122.

14 Studnicki, W. *O Wilno i Lwów. Z powodu projektu Hymansa*. Warszawa: Druk Synów St. Niemiry, 1921, p. 8.

15 Išsamiau žr. Nowak, A. *Polityka wschodnia Józefa Piłsudskiego (1918–1921). Koncepcja i realizacja. Zeszyty historyczne*. 1994, 107: 3–22; Okulewicz, P. *Koncepcja „miedzymorza“ w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1926*. Poznań, 2001.

dėl svetimųjų priespaudos, ragindama nagrinėti vidines Lenkijos silpnumo priežastis¹⁶. Visi jie pripažino visus Jogailaičių idėjos nuopelnus Lenkijai, ypač už Europos ir europietiškos civilizacijos plėtrą į Rytus.

Pirmasis autorius, bandęs formuluoti Jogailaičių idėją ir suteikti jai apibrėžtos sampratos reikšmę, buvo Stanisławas Krzemiński (1839–1912), jis savo apibendrinimus išdėstė 1903 metų lenkų visuotinėje enciklopedijoje¹⁷.

Lygiagrečiai su didėjančiu susidomėjimu Jogailaičių idėja plito nacionalizmo idėja. Pirmasis pasaulinis karas ir su juo susijusi nauja geopolitinė situacija Vidurio ir Rytų Europos regione sukėlė svarbių pokyčių, kurie nulėmė tolesnę šių idėjų plėtrą buvusios ATR tautų mintyje. Etniniais pagrindais sukurtose valstybėse buvusios ATR teritorijoje susidurta su problemomis, kilusiomis dėl naujų valstybių ir istorinių valstybių santykio, valstybinės ir politinės tautos ryšio ir skirtumų. Daugėjant nacionalistinių tautų politinių interesų, reikėjo ieškoti istorinių argumentų tautinei istorijai sukurti ir tuometiniams politiniams sprendimams pagrįsti.

Tokioje aplinkoje susidomėjimas Jogailaičių idėja nenutrūko, nes buvo manoma, kad jos analizė gali atsakyti į anksčiau iškeltus klausimus. Paminėtini šios idėjos turinio plėtotojų: Lvovo teisės istoriko Oswaldo Balzerio (1858–1933), Krokuvos teisės istoriko Stanisławo Kutrzebos (1876–1946), istoriko ir politiko Władysława Konopczyńskiego (1880–1952), Varšuvos istoriko, diplomato Witoldo Kamienieckiego (1883–1964), istoriko ir politiko Ludwiko Kolankowskio (1882–1956), medievisto Oskaro Haleckio (1891–1973) ir istoriosofo Felikso Konieczno (1862–1949) darbai¹⁸. Tačiau, kaip grindė paskutinytis, ištisą Jogailaičių idėjos filosofinę sistemą sukūrė tik W. Kamienieckis, Wł. Konopczyński ir O. Haleckis¹⁹.

Nepaisant to, kad visi istorikai nagrinėjo Jogailaičių idėją, labiausiai ji buvo vertinama kaip ATR padalijimui ir žlugimui reikšmingas kontekstas. Istorikai priėjo prie skirtingų nuomonių tiek dėl unijos sukeltų padarinių, tiek dėl LDK savarankiškumo joje. O. Balceriui, S. Kutrzebai ir Vilniaus Stepono Batoro universiteto istorikams Kazimierzui Chodynckiui (1890–1942) ir Stanisławui Kościałkowskiui (1881–1960) LDK valstybingumas pasibaigė pasirašius Liublino unijos sutartį.

16 Davies, N. *Dievo žaislas. Lenkijos istorija nuo seniausių laikų iki 1795 metų*. I tomas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008, p. 51–52.

17 Krzemiński, S. *Idea jagiellońska*. *Wielka Encyklopedia Ilustrowana* [interaktyvus]. 1903, XXXI: 381–382 [žiūrėta 2011-12-04]. <<http://sbc.wbp.kielce.pl/dlibra/docmetadata?id=12134&from=publication>>.

18 Daugiau žr. Balzer, O. *Tradycja dziejowa unii polsko-litewskiej*. Lwów-Warszawa [interaktyvus]. 1919 [žiūrėta 2011-12-06]. <<http://kpbc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=18535&from=publication>>; Kutrzeba, S. *Unia Polski z Litwą. Problem i metoda badania*. Kraków: Czas, 1911; Konopczyński, Wł. *Liberum veto: studium porównawcze - historyczne*. Kraków: Universitas, 2002; Kamieniecki, W. *Litwa a Konstytucja 3 maja*. Warszawa, 1917; Kolankowski, L. *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów 1377–1499*. I tomas. Warszawa, 1930; Kolankowski, L. *Polska Jagiellonów: dzieje polityczne*. Warszawa, 1936; Halecki, O. *Dzieje Unji Jagiellońskiej, I–II t.* Kraków: Akademia Umiejętności, 1919–1920 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-12-15]. <<http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication?id=116965&tab=3>>; Halecki, O. *Zagadnienia kulturalne w dziejach Unji Jagiellońskiej*. Warszawa, 1927; Halecki, O. *Idea jagiellońska*. Lwów: Ossolineum, 1937; Koneczny, F. *Dzieje Polski za Jagiellonów*. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Oświaty Ludowej, 1903.

19 Koneczny, F. *Polskie logos a ethos. Rostrzysanie o znaczeniu i celu Polski*. I t. Replint: Poznań, 1921, p. 4.

Iš jų tik O. Haleckis, šiandien labiausiai užsienyje cituojamas lenkų istorikas, drįso argumentuotai suabejoti kolegų tvirtinimų pagrįstumu, todėl 1919 metais, bet dar neužtikrintai, pasisakydavo, kad ATR buvo sudaryta realinės unijos pagrindu, kuri dėl įvairių priežasčių nebuvo visiškai baigta, nes nesusiformavo jos trečiasis narys – „Rusia“²⁰. Vėliau O. Haleckis pridurs, kad „Rusios“ teritorija visada reiškė daugiau, negu paprastą konfliktą dėl teritorijų tarp Rusijos ir Lenkijos, todėl nuo XVIII a. Europos istorijos negalima rašyti be Rusijos ir jos užsienio politikos aptarimo²¹.

1918 m. Lietuvos ir Lenkijos nepriklausomybių paskelbimas, ryškūs Vidurio Europos žemėlapio pokyčiai, 1919–1922 m. karas su Rusija dar labiau skatino domėtis Jogailaičių unija ir plėtoti Jogailaičių idėją, nes tikėta, kad naujomis geopolitinėmis sąlygomis ši idėja galėjo įgauti realią politinę formą.

1920 m. mėnraštyje „Wschód Polski“ pasirodė O. Haleckio straipsnis, skirtas istorinei Lenkijai („Polska historyczna“), kuriame išdėstyta jo politinė programa dėl Jogailaičių idėjos įgyvendinimo. Šiame straipsnyje jis grindė lenkų istorines teises į Lietuvą ir Rusiją, pateikė rekomendacijas dėl tuometės politikos Rytų žemių atžvilgiu²². Programos politiniai pasiūlymai neatmetė nepriklausomos Ukrainos, Lietuvos ir Baltarusijos egzistavimo galimybių sąjungoje su Lenkija.

Reikia pasakyti, kad nors Jogailaičių idėja buvo populiaru tema tarp istorikų profesionalų, praktiniai planai dėl jos įgyvendinimo smarkiai vėlavo dėl nestabilios ir dar nenusistovėjusios tuometės socialinės ir politinės situacijos rytinėse ATR teritorijose.

1928 m. W. Kamienieckis, apibūdindamas Jogailaičių idėją, parašė: „Jogailaičių idėja – politinė sistema, grindžiama laisvo pasirinkimo aktais, unijomis, kurių tikslas pritraukti prie Lenkijos geografines teritorijas tarp Karpatų ir Baltijos jūros. Unijos pagrindu sukurta Jogailaičių Respublika yra grindžiama sąjungine valdymo sistema tarp Karūnos ir Lietuvos su jos sudedamųjų dalių autonomija, administracija, sudaryta vietinių piliečių, kalbiniu lygiateisiškumu, tikėjimo tolerancija, demokratiškas pilietinių laisvių plėtra, valstybinio patriotizmo suderinamumu su lokaliai ir lokaliai-nacionaliniu patriotizmu, vakarų civilizacijos puoselėjimu.“²³ W. Kamienieckis buvo vienas iš istorikų, palaikiusių federalistinius J. Piłsudskio planus, todėl yra manančiųjų, kad jo istorinės išvalgos dėl Jogailaičių idėjos buvo skirtos paremti politines T. Hołówko, ėjusio 1927 m. Lenkijos užsienio reikalų ministerijos Rytų skyriaus vadovo pareigas, pažiūras, minėtas pirmajame skyriuje²⁴.

1929 m. apie Jogailaičių idėją skeptiškai atsiliepęs Wł. Konopczyński pastebėjo, kad, iš vienos pusės, Jogailaičių idėja paneigė aneksinio imperializmo tikslus Lenkijos

20 Halecki, O. *Dzieje Unii Jagiellońskiej*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1919, p. 336–341.

21 Halecki, O. *Historia Europy - jej granice i podziały*. Liublin: Instytut Europy Środkowo Wschodniej, 2002, p. 100.

22 Halecki, O. Granica z roku 1772 a nasz program obecny. *Wschód Polski*. 1920, 3: 1–6; Halecki, O. Granica z roku 1772 a nasz program obecny (2). *Wschód Polski*. 1920, 4: 1–11 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-01-21]. <<http://pbc.biaman.pl/dlibra/docmetadata?id=11554&dirds=1&tab=3>>.

23 Konopczyński, Wł. *O idei jagiellońskiej*. Przedruk za wyborem pism Wł. Konopczyńskiego: Umarli mówią, szkice historyczno-polityczne. Poznań, 1929, p. 76.

24 Werschler, I. *Z dziejów obozu belwederskiego. Tadeusz Hołowko. Życie i działalność*. Warszawa, 1984, p. 166.

užsienio politikoje, iš kitos pusės, paskatino nacionalizmą vidaus politikoje, nes numatė plačią savivaldos laisvę, apimančią valstybinį indiferentiškumą (abejingumą) dėl tautybių, kalbų ir religijų.

1937 m. O. Haleckis, rašydamas apie Jogailaičių idėją, ją grindė lenkų ir lietuvių žinybine idėja, dėl kurios abi valstybės išvystė savo valstybinę galią XV a. Tačiau jis perspėjo, jog tai visai nereiškę, kad XX a. sąlygomis buvo būtina sujungti į vieną valstybę lenkų, lietuvių ir rusėnų žemes²⁵. Šis jo teiginys vėlesnių autorių buvo įvertintas kaip Jogailaičių idėjos pralaimėjimo dėl rusėnų teritorijų pagrindimas²⁶. Nors pačiam O. Haleckiui Jogailaičių idėja visada atrodė daugiau negu vien tik dinastinis sumanymas – kaip taikaus laisvų ir lygių tautų, apsuptų agresyvių kaimynų, bendradarbiavimo programa.

Antrojo pasaulinio karo metais ir jam pasibaigus diskusijos dėl Jogailaičių idėjos ir federalistinių lenkų planų nurimo, bet nenutrūko ir buvo tęsiamos, tik ne Tėvynėje, bet emigracijoje. Į Vakarų pasitraukęs O. Haleckis jau 1943 m. pasisakė už Vidurio Europos federaciją nuo Suomijos iki Graikijos, kuri turėjo užtikrinti joms saugumą nuo Sovietų Rusijos ir Vokietijos ekspansijos²⁷. Tokios federacijos pagrindui formuoti jis siūlė sudaryti tarpvalstybines sąjungas Baltijos ir Dunojaus baseino regione, kurios ateityje sudarytų Vidurio ir Rytų Europos uniją ir taptų regioninio federalizmo šiuolaikiniu pavyzdžiu.

Svarstymus dėl Jogailaičių idėjos po Antrojo pasaulinio karo atnaujino vilnietis publicistas J. Mackiewiczus lenkų pokario emigrantų Londone lenkų kalba leistame savaitraštyje „Wiadomości“²⁸. 1957 metais į polemiką dėl idėjos įsitraukė ir istorikas O. Haleckis²⁹.

1963 metais O. Haleckis rašė, kad Jogailaičių unijos analizė yra pagrindas atliekant federalizmo problematikos analizę, nes buvo tikras, kad Europos rytinės sienos driekėsi taip toli, kaip toli siekė Jogailaitiškoji federacija, sudaryta 1569 metais Liubline³⁰. Tokie istoriko svarstymai lėmė Europos regionų koncepcinius pamąstymus, kuriais siūlė istorikų bendruomenei atsakyti dualistinio Europos vaizdavimo tarp Vakarų ir Rytų ir taikyti trijų istoriškai susiklosčiusių regionų Vakarų, Vidurio ir Rytų skirstymą. Dėl tokio O. Haleckio mokslinio įdirbio ilgus amžius vyravusi dvigubos Europos koncepcija pamažu ėmė trauktis „įvairesnės“, regiono prasme, Europos link, o Jogailaičių idėja pradėta laikyti civilizacinių jos tautų bendro sugyvenimo rezultatu. Taip plačiau susipažįstant su lenkų istoriografijos tyrimo rezultatais ATR pamažu pradėta matyti ne vien „Jogailaičių Lenkija“.

25 Halecki, O. Idea jagiellońska. *Kwartalnik Historyczny*. I-II tomai. 1937, p. 486–510.

26 Jędrzejewicz, J. *W służbie idei. Fragmenty pamiętnika i pism*. Londyn, 1972, p. 252–253.

27 Gross, F. *Federacje i konfederacje europejskie. Rodowód i wizje*. Warszawa: Instytut Nauk Politycznych PAN, 1994, p. 72.

28 Mackiewicz, J. Tak Zwany Wshód europejski. *Wiadomości*. 1957, 20(581): 1 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-03-12]. <<http://kpbc.umk.pl/dlibra/publication?id=642&from=&dirids=1&tab=1&lp=2&QI=>>.

29 Halecki, O. Wschód europejski, Polska a Rosja. *Wiadomości*. 1957, 39(600): 1 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-03-12]. <<http://kpbc.umk.pl/dlibra/publication?id=7631&tab=3>>.

30 Halecki, O., *supra* note 21, p. 93.

3. Lokalinis federalizmas: tarpukario Vilnijos lenkų geopolitinė Jogailaičių idėjos interpretacija

Lenkijos istorikas Juljusz Bardachas (1914–2010) tarpukario Vilniaus lenkų visuomenėje išskyrė politines sroves, kurios siūlė skirtingus geopolitinius modelius ATR teritorijoms: konservatyviąją, krajovcų ir federalistų. Šių trijų srovių kūrimo modeliai rėmėsi daugiaetniniškumo principu, o ketvirtoji – tautinių demokratų – vadovavosi monoetninės valstybės kūrimo modeliu ir principu. Pirmajai srovei Vilniuje atstovavo Stanisław Cat-Mackiewicz (1896–1966) ir jo redaguojamas ir leidžiamas žurnalas „Słowo“ (1922–1939). Antrajai srovei – Ludwikas Abramowiczius (1879–1939) ir jo leidžiamas dienraštis „Przegląd Wileński“ (1921–1939), Mykolas Romeris (1880–1945) ir Józefas Mackiewiczius (1902–1985).

St. Cat-Mackiewiczius, Vilnijos lenkas patriotas ir garsus lenkų publicistas, 1960 m. Lenkijos literatų sąjungos nario anketoje, skiltyje tautybė, įrašęs „lenkas-lietuvis“³¹, ir jo brolis Józefas, lenkų rašytojas ir publicistas, tarpukariu vadinamas krajovcu, 1974 m. Kanzaso universiteto iniciatyva pasiūlytas į kandidatus Nobelio premiją gauti, šios ryškios asmenybės ir aštrios plunksnos publicistai, daug dėmesio skyrė Lietuvai – ir istorinei („Litwa historyczna“), ir Kauno („Litwa ścisłejsza“), todėl verta aptarti jų nuostatas tiek federalizmo, tiek „krajoviškumo“ ir, be abejonės, Jogailaičių idėjos atžvilgiu.

Anot St. Cat-Mackiewicziaus, Jogailaičių idėja prasidėjo ne nuo Liublino unijos, bet nuo Krėvos, kai Jogaila prijungė Lietuvos valstybę prie Lenkijos. Be to, Liubline įvyko ne Lietuvos inkorporacija, bet lenkų ir lietuvių unija, kurios pagrindu Lenkija padidėjo Lietuvos dėka, o ne Lietuva Lenkijos³². Labiausiai jam imponavo Jogailaičių dinastijos vykdoma užsienio ir vidaus politika, kurios, anot jo, buvo grindžiamos karo dviem frontais vengimu, maksimalios ekspansijos vedybų keliu siekiu ir religiniu indiferentizmu³³.

ATR St. Cat-Mackiewiczius tapatino su imperine valstybe, todėl joje įžvelgė politinį modelį tarpukario Lenkijai. Tai paminėjus verta pabrėžti, kad imperializmui jis suteikė priešingą vyravusiam supratimui prasmę. Anot jo, imperializmas – tai sugebėjimas valdyti plačias teritorijas vengiant asimiliacijos ir suteikiant teisę skirtingoms tautoms prisidėti prie valstybinio bendradarbiavimo³⁴. Iš to kilo supratimas, jog teritorinis patriotizmas turi būti laikomas nacionalinio patriotizmo pagrindu, nes prisirišimas prie teritorijos vyksta pasąmonės lygmeniu, kurios pagrindu turėtų būti formuojamos sąsajos su kalba, kultūra ar istorija, nes kitaip nacionalinis patriotizmas taptų vien tik abstrakcija besiremiančia idėja, bet ne esybe³⁵. Dėl šių pažiūrų sanklodos jis išskyrė du lietuvių tipus: tautinį-valstybinį, kuriam atstovavo Kauno lietuviai, ir „krašto“, prie kurių priskir-

31 Jeruzelski, J. *Stanisław Cat-Mackiewicz 1896–1966 Wilno-Londyn-Warszawa*. Warszawa: Instytut kultury, wyd. II, 1994, p. 122.

32 Mackiewicz Cat, St. *Herezje i prawdy*. Warszawa: PAX, 1975, p. 93.

33 Mackiewicz Cat, St. *Dom Radziwiłłów*. Warszawa: Czytelnik, 1990, p. 75.

34 Mackiewicz Cat, St. *Dwa składniki patriotyzmu*. *Słowo*. 1927, 46: 1.

35 *Ibid.*

davo ir save, tvirtindamas, kad lietuvių bajorijos įpėdiniai turi daugiau teisių vadintis LDK paveldėtojais negu tuometiniai Kauno Lietuvos ideologai ir lyderiai³⁶.

Pasisakydamas už federalizmą, 1926 m. St. Cat-Mackiewiczzius perspėjo, jog federalizmo kūrimas esamomis sąlygomis vienareikšmiškai reikalautų karo, nes reiktų atimti iš Rusijos Minską, Mohylevą, galbūt Kijevą ir atgauti iš lietuvių Kauną. Todėl jis buvo tikras, jog planai sukurti federalistinę valstybę laikantis tuometinių ribų yra absurdiški, nes reikštų miniatiūrinių Lietuvos ir Baltarusijos „paravalstybinių“ organizmų sukūrimą su lietuvių arba baltarusių tautų persvara juose, kurie orientuotųsi į savo nacionalinių valstybių interesus, tad iš anksto žlugtų³⁷. Nepaisant to, kad S. Cat-Mackiewiczzius ir pasisakydavo už federalizmo esamomis sąlygomis nerealumą, šios idėjos neatmetė, bet tik tokiu atveju, jei Minskas ir Kaunas, o gal net Kijevas priklausytų Ant-rajai Rzeczpospolitai³⁸. 1940 m. jis apgailestaudamas parašė, kad federalistinė politika, pasirašius Rygos sutartį, buvo sunaikinta, vėliau galbūt dar gyvavo literatūroje, bet tikrai ne realiame gyvenime³⁹. St. Cat-Mackiewiczzius nuogaštavo, kad pirmą kartą nuo Jogailaičių laikų dėl Rygos sutarties rusų valstybei pavyko perkelti savo sieną taip toli į Vakarų ir pavyko jai tai ne dėl karinio susirėmimo, bet savanoriškai lenkams atsisakius Baltarusijos („Mińszczyzny“)⁴⁰.

Panašios pozicijos kaip ir redaktorius laikėsi St. Cat-Mackiewiczziaus leidžiamas „Słowo“ laikraštis, kuriame ypač nuosekliai laikytasi antinacionalistinės politikos ir remtas J. Piłsudskis ir jo politika. Todėl „Słowo“ tvirtina, kad federalistinis projektas 1916–1918 buvo negalimas ir ankstyvas, bet 1922 m. jis jau buvo pavėluotas⁴¹. Vilniaus klausimas „Słowo“ buvo prilygintas ne Lenkijos vidaus, bet užsienio ir net geopolitinės reikšmės klausimui, aiškinama, kad: „kas užvaldys Vilnių, tas lengvai gali atsidurti prie Varšuvos sienų“⁴². Vienoda reikšmė šiame kontekste buvo suteikiama ir Lietuvai, ir lietuvių ir lenkų santykių sureguliuavimo problemai, nes manyta, kad Lenkija be Vilniaus, o Vilnius be Kauno Lietuvos („Kowieńszczyzny“) išlikti negalės.

St. Cat-Mackiewiczzius žvelgdavo į įvykius, vykusius XX a. pirmoje pusėje, labiau iš Lenkijos ir jos interesų pusės, tuo tarpu jo brolis Jozefas atstovavo lokalinei Vilniaus lenkų ir „lietuviškajai“ Lenkijos politikos perspektyvai. 1939–1940 metais jau lietuviškajame Vilniuje redaguodamas lenkų kalba leidžiamą laikraštį „Gazeta Codzienna“, jis retoriškai klausė, ar kada nors per savo istoriją Lenkija turėjo tokias iškarpytas sienas kaip tada. J. Mackiewiczzius tvirtino, kad lenkai ATR tautinėje politikoje padarė didelę klaidą nepalaikydami etninių lietuvių teisių turėti savarankišką politinę mintį. Galiausiai, anot jo, tai neigiamai atsiliepė lietuvių psichikai, bet nesutrūkdė jiems sukurti

36 Mackiewicz Cat, St. Nic co jest litewskiego. *Słowo*. 1927, 230: 2; Mackiewicz Cat, St. Lopatą do głowy. *Słowo*. 1927, 244: 1; Mackiewicz Cat, St. Litwinami jesteśmy. *Słowo*. 1934, 70: 1.

37 Mackiewicz Cat, St. Spotęgowanie błędów. *Słowo*. 1926, 192: 1.

38 Mackiewicz Cat, St. Oczywiście. *Słowo*. 1926, 240: 1.

39 Mackiewicz Cat, St. *Historia Polski od 17 wrzesnia 1939 r. do 5 lipca 1945*. London: Puls Publications, 1993, p. 130.

40 Mackiewicz Cat, St. Problem kresowy. *Słowo*. 1922, 58: 1.

41 Mackiewicz Cat, St. Pospolite Ruszenie. *Słowo*. 1922, 124: 1.

42 Z. [M. Zdziechowski]. Z perspektywy. *Słowo*. 1922-08-03: 3.

savosios valstybės. Be to, jis buvo tikras, jog lenkai nepalaikydami graikų katalikiškojo ukrainiečių judėjimo prarado realius sąjungininkus Rytuose ir taikydami skirtingą Ukrainos atžvilgiu politiką Voluinėje ir Lvove, bet vientisą dėl baltarusių, pasirinko blogiausią įmanomą veiklos taktiką rytinėse ATR žemėse.

Nors J. Mackiewiczus labai kritikavo ATR ir tarpukario Lenkijos politiką, bet neabejojo, kad nepaisant įvairių nesklaidumų lenkai niekada nepretendavo į Lietuvos nepriklausomybę, nes nepriklausoma Lietuva buvo ir yra reikalinga ne tik Lietuvai, bet ir Lenkijai. Ir būtent tas supratimas turėtų vienyti⁴³.

J. Mackiewicziaus nuostatos, kaip ir krajovco L. Abramowicziaus, netiko nei lenkams, nei lietuviams. Vieni kaltino, kad jis palaiko antilietuviškai nusiteikusių lenkų organizacijas, o kiti kritikavo dėl kenkimo lenkų nacionaliniams interesams⁴⁴. Abu buvo pristatomi kaip tie, kurie niekada nesitaikstė su teritoriniu LDK arba istorinės Lietuvos padalijimu, abu - Istorinę Lietuvą laikė išdraskytais žemėmis, nes neatsirado integralus jos paveldėtojas. Tikriausiai todėl J. Mackiewiczius kritikavo M. Romerio teiginį, kad kitos Lietuvos, negu Kauno Lietuva, nėra, ir drįso tuo abejoti klausdamas: jeigu tuometinė Kauno Lietuva – išsvajotoji L. Abramowicziaus Lietuva, tai su Lietuvos valstybe ir jos tauta būtų paprasčiau sugyventi ir susitarti, jeigu būtų žinoma, kad išreiškia tuos pačius idealus kaip ir jis, o ne etnografinės valstybės tikslus⁴⁵.

Kaip ir vyresnysis brolis, J. Mackiewiczius kritikavo tarpukario Lenkijos politiką dėl nesugebėjimo taikyti skirtingą krašto politiką ne tik Vilniuje, bet taip pat Baltarusijoje ir Ukrainoje, nes abiem LDK istorinis palikimas rūpėjo kaip visuma. St. Cat-Mackiewicziaus ir J. Mackiewicziaus įžvalgos atskleidžia sudėtingą daugiaetninių teritorijų ir etninių pagrindų sudarytų tautinių valstybinių santykio problemą, komplikuoatas tokių regionų gyventojų tapatybės paieškas, sudėtingus ir dažnai netinkamus monoetninių valstybių politinius sprendimus jų integravimui.

4. Revizuotas federalizmas arba Jerzy Giedroyc ULB geopolitinė programa

Jerzys Giedroycas (1906–2000) – garsus lenkų emigracijos leidėjas, Paryžiuje leidęs populiarius žurnalus „Kultura“ (1947–2000) ir „Zeszyty historyczne“ (1962–2010), kurie komunistų valdymo Lenkijoje laikais tapo įtakingais, provokuojančiais mąstyti politiniais-kultūriniais-istoriniais leidiniais ir kartu patikimais šaltiniais lenkų kalba apie Lenkiją ir jos kaimynus tiek iševijoje, tiek sovietinėje sistemoje gyvenančiam skaitytojui (iki 1989 metų „Kultura“ Lenkijoje buvo draudžiamas žurnalas).

Pokario laikotarpį galima drąsiai laikyti J. Giedroyc era ne tik lenkiškosios periodikos istorijoje, bet ir lenkų literatūros (ir ne tik lenkų), jų politinės minties ir istoriografijos dalimi, nes žurnaluose kurta moderni lenkų politinė mintis grindžiama poreikiu

43 Mackiewicz, J. Rzecz ważna. *Gazeta Codzienna*. 1940, 38: 2

44 *Ibid.*

45 Mackiewicz, J. I ja żałuję, że go niema. *Gazeta Codzienna*. 1940, 45: 3.

naujai suvokti lenkiškumą ir Lenkijos vaidmenį Europoje. Ieškoti šio vaidmens turėjo padėti dialogas su visais Lenkijos kaimynais, nes, kaip ne kartą akcentuota, Lenkijos užsienio politika turi būti viena, ne padalyta į Vakarų ir Rytų⁴⁶.

Susikūrus „Solidarumo“ judėjimui Lenkijoje, jos lyderiai, kaip ir buvęs Lenkijos prezidentas Aleksandras Kwaśniewskis, sakėsi esą J. Giedroyc ir jo „Kultūros“ žurnalo krypties pasekėjai. Subyrėjus Sovietų Sąjungai, Lenkijoje vadintis J. Giedroyc pasekėjais, atrodo, buvo ir iki šiol yra geras tonas. Tačiau, nepaisant to, tik dabar imama kalbėti, kad iš tikrųjų J. Giedroyc „Rzeczpospolitos koncepcija“ nėra permąstyta⁴⁷, taip pat nėra išnagrinėtas J. Giedroyc teiginys, kad Lenkiją iki šiol valdo du karstai: Romo Dmowskio ir Józefo Piłsudskio⁴⁸.

Lenkų ir jų rytinių kaimynų pokario dialogo užuomazgą paskatino eilinio skaitytojo kunigo Józefo Majewskio, aukštosios dvasinės seminarijos auklėtinio Pretorijoje, Pietų Afrikoje, laiškas „Kultura“, kuriame jis, dalydamasis savo įspūdžiais iš JAV vykusio Polonijos suvažiavimo, paragino lenkus atsisakyti pretenzijų į Vilnių ir Lvovą⁴⁹.

Šis laiškas sukėlė tiek teigiamų, tiek ir neigiamų skaitytojų reakcijų. Tačiau J. Giedroycas nepasidavė ir jau 1953 m. pirmajame numeryje oficialiai pareiškė, kad pritaria tokiai pozicijai ir sieks ją įgyvendinti⁵⁰. Dėl šios nuostatos atsirado akronimas – ULB, skirtas rytinėms Lenkijos kaimynėms: Ukrainai, Lietuvai ir Baltarusijai, pavadinti, kurių pirmą kartą 1974 m. pavartojo „Kultura“ publicistas Juliuszas Mieroszewskis (1906–1976), dar vadinamas J. Giedroyc *porte parole*.

J. Mieroszewskio teigimu „ULB praeityje ir sovietmečiu buvo daugiau negu nesantikos tarp Lenkijos ir Rusijos priežastis, nes ULB teritorija visada lėmė rusų ir lenkų

46 Redakcija „Kultury“. Jaka Polska na XXI wiek? *Kultura*. 1995, 10/579: 107.

47 Lazari, A. Jerzego Giedroycia wołanie na puszczy. Polska polityka wschodnia w rozumieniu Redaktora „Kultury“. *Przegląd*. 2006, 30 [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-05-06]. <<http://www.przegląd-tygodnik.pl/index.php?site=artykul&id=11026>>.

48 Sto lat polskiego losu. Z Jerzym Giedroyciem rozmawiał Krzysztof Masłoń. *Plius Minus*. 1999, 53 [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-05-20]. <<http://www.zwoje-scrolls.com/zwoje21/text18p.htm>>.

49 „<...> esame linkę sykštauti, jeigu ne stačiai apgaudinėti. Bemaž trys ketvirtadaliai lenkų, gyvenančių emigracijoje, yra kilę iš vadinamųjų rytinių pakraščių. Daugelis Volynėje, Polesėje ir Podolėje po žemės reformos įsikūrė kaip lenkų „kolonistai“, kiti – nuo amžių čia gyvenusių lenkų šeimų, buvusios bajorijos, palikuonys. Rytiniai pakraščiai kartu su keliais milijonais rusų (ukrainiečių), baltarusių ir lietuvių atiteko atgimusiai Lenkijai pagal Rusijos traktatą. Vilnius šiaurėje, Lvovas pietuose – kaip tik šie „grynai lenkiški“ miestai pridare mums daugiausia rūpesčių ir pagimdė priešų. Taip kaip mes, lenkai, turime teisę į Wrocławą, Szczeciną ir Gdańską, taip ir lietuviai teisėtai reikalauja Vilniaus, o ukrainiečiai Lvovo. Istoriniai argumentai įrodo, kad šie miestai niekada nebuvo lenkiškosios prigimties. Nors negalima paneigti fakto, kad prieš 1939 m. dauguma Vilniaus ir Lvovo gyventojų laikė save lenkais, tačiau smarkiai apsirinka tie, kurie mano, kad šie miestai kada nors turėtų būti sugrąžinti Lenkijai. Lietuviai Vilniaus neatsisakys niekada, ir, kol mes jiems Vilniaus neatiduosime, tol tarp mūsų tvyros nesantaika. Savo ruožtu ukrainiečiai nepadovanos mums Lvovo. Po paskutiniojo karo iš rytinių pakraščių lenkai buvo „išvalyti“. Užgriuvus trečiajam pasauliniam karui ir galbūt sugriuvus Sovietų Sąjungai, mūsų apetitas Lvovui ir Vilniui apskritai turėtų praeiti. Tegul lietuviai, kuriems teko blogesnis likimas nei mums, džiaugiasi savo Vilniumi, o Lvove tesiplaiksto mėlyna ir geltona vėliava. Tuo tarpu mes nukreipkime akis į Wrocławą, Szczeciną ir Gdańską ir statykime Lenkiją jos pačios žemėje. Tuomet mūsų rytiniai ir šiauriniai kaimynai ims tikrai mumis pasitikėti. Bendradarbiaujant Ukrainai ir Lietuvai Vidurio Europos federacija taps faktu <...>“. Majewski, J. List do redakcji. *Kultura*. 1952, 11/61: 158.

50 Nieporozumienie czy tani patriotyzm. Nota redakcji. *Kultura*. 1953, 1/63: 83.

santykių formas: arba imperializmą, arba satelito vaidmenį, todėl Lenkija visada stengėsi šiose teritorijose dominuoti ir siekiant tikslo buvo pateisinamos visos priemonės. Šio tikslo siekta arba kariniu keliu, arba federalistinėmis programomis, nes istorija Lenkiją mokė, kad Rusija, vadovaujanti šiose teritorijose, tampa neįveikiama konkurentė ir jai nugalėjus ULB galima tikėtis tik pavergimo⁵¹.

„Kultura“ buvo teigiama, kad Lenkijos situacija Europoje ir pasaulyje priklausys nuo jos padėties Rytų Europoje. Kuo tvirtesnė bus toji padėtis, tuo Lenkija bus svarbesnė Vakarams, nes ji yra Vakarams reikalinga tik tam, kad sugebėtų palaikyti su Rusija gerus santykius ir padėtų Europai ir Amerikai įkomponuoti ją į demokratinių valstybių visumą⁵². Toks mąstymas lenkams leido suprasti, koks svarbus šiam uždaviniui atlikti yra Lenkijos bendradarbiavimas su kaimyninėmis tautomis ir kad tai yra geriausias jos raktas į sėkmę ir stabilumą, kuris laikytinas istoriniu J. Giedroyco nuopelnu.

J. Giedroyco išvalgų, kaip ir ULB koncepcijos, negalima analizuoti neapsvarsčius „Kultura“ redaktoriaus ir jo kolektyvo požiūrio į Jogailaičių idėją, kuri, kaip ir ULB koncepcija, pretendavo į tą pačią geografinę, vadinasi, ir geopolitinę erdvę. Jogailaičių idėją J. Giedroycas vertino kaip gryniausią lenkų tradicinio imperializmo formą, kuri tarpukariu nežavėjo nei ukrainiečių, nei lietuvių, nei baltarusių, todėl aiškino, kad nuolatini lenkų apeliavimas į Jogailos tradiciją tik lenkams buvo šlovingi istorijos puslapiai, tuo tarpu lietuviams, ukrainiečiams ir baltarusiams jie buvo tamsūs⁵³.

Pritardamas J. Giedroycui, J. Mieroszewskis priminė, kad „ATR lėmė lietuvių bajorijos polonizavimą, o ryškiausias meilės tėvynei aktas – „Lietuva, Tėvyne mūsų, tu didvyrių žeme“ – buvo parašytas ne lietuvių, bet lenkų kalba. Lenkai, matyt, net negalėtų įsivaizduoti tokios situacijos, klausė publicistas. Rusai bandė lenkus rusifikuoti, bet jiems nepavyko atimti iš jų nei vieno poeto ar rašytojo, o netgi atvirksčiai, rusų spaudimas XIX a. sudarė sąlygas lenkų literatūrai ir kalbai suklestėti“⁵⁴. Taip pat griežtai dėl Jogailaičių idėjos pasisakydavo „Kultura“ rašęs eseistas, poetas Czesławas Miłoszas (1911–2004) ir laikė ją mitologija, kurią pagrįstai atmetė lietuviai, baltarusiai ir ukrainiečiai, nes ji maskuodavo Lenkijos ekspansiją į Rytus⁵⁵.

Nors „Kultura“ kritikavo Jogailaičių idėją ir jos imperialistinę turinį, žavėjosi istoriniu faktu, nulėmusiu jos tapsmą, ir laikė jį papildomu motyvu lenkams pripažinti ir ginti Ukrainos, Lietuvos ir Baltarusijos nepriklausomybę, palaikyti gerus santykius su Rusija ir Vokietija. Tokią laikyseną, anot J. Giedroyco, lėmė Lenkijos ir Lietuvos unija ir iš jos kilusi Jogailaičių idėja, kurios laikytinos prasmingiausiais istorijos momentais⁵⁶. J. Giedroycas manė, kad Jogailaičių idėja nebuvo iki galo įgyvendinta, nes nesugebėta į

51 Mieroszewski, J. Rosyjski „kompleks Polski“ i obszar ULB. *Kultura*. 1947, 9/324: 7.

52 *Ibid.*, p. 24.

53 III Rzeczpospolita oczami realisty. Z J. Giedroyciem rozmawiał Krzysztof Burnetko. *Tygodnik Powszechny*. 1998, 3/181: 8.

54 Mieroszewski, J., *supra* note 51.

55 Prywatność, czyli użyteczność. Z Czesławem Miłoszem rozmawia Andrzej Zawada. Iš: Miłosz, Cz. *Rozmowy polskie 1979–1998*. Kraków, 2006, p. 655.

56 Giedroyc, J. *Autobiografia na cztery ręce*. Opracował i posłowiem opatrzył Krzysztof Pomian., wyd. III. Warszawa, 1999, s. 228.

ją įtraukti Ukrainos, nesugebėta užtikrinti protoing bendradarbiavimo su lietuviais, ir tai labai pakenkė Lenkijos ateičiai⁵⁷.

Praktinis Jogailaičių idėjos įgyvendinimas šiandien vis dar yra sietinas su tarpukario Lenkijos vadovu J. Piłsudskiu. Paradoksalu yra tai, kad nors J. Giedroycas savo biografijoje pasivadina „šešelinis piłsudskininku“⁵⁸, nei lenkų, nei lietuvių istoriografija nesiima jų koncepcijų lyginamojo vertinimo. Pats J. Giedroycas labiausiai vertino ir kartu kritikavo federalistinę J. Piłsudskio viziją. Šiai temai ir problematikai daug dėmesio buvo skirta „Zeszyty historyczne“ puslapiuose. Ten skelbtose publikacijose buvo tvirtinama, kad J. Piłsudskio politikos planai, vadinami Rytų politika, savo ištakomis siekė Jogailaičių politiką, lenkų ir lietuvių unijinius ryšius, ir pagrindė mintį, kad atsikūrusi Lenkijos visuomenė neturėjo ilgalaikės, į ateitį orientuotos politinės koncepcijos, o ankstesnė politinių partijų kova vyko dėl vadovavimo, bet ne dėl veiklos programų ar pasaulėžiūros⁵⁹. Anot „Kultura“ redaktoriaus, J. Piłsudskis pralaimėjo sudarius Rygos sutartį, kai atsisakė federacinės idėjos⁶⁰.

Be J. Piłsudskio politikos, J. Giedroycas pažįūrų formavimuisi didelę įtaką padarė tarpukariu plėtojamos federalistinės koncepcijos, bet jų analizė apsaugojo J. Giedroycą nuo tų klaidų, kurias padarė, kaip ir jis, lietuvių kilmės, J. Piłsudskis. Jis, kaip ir J. Piłsudskis, norėjo matyti stiprią Lenkiją, kaip ir jis nebijojo užsitraukti visuomenės nepalankumo, tikriausiai todėl labiausiai vertino maršalo sugebėjimą priimti nepopuliarius sprendimus ir nebijoti dėl jų viešosios nuomonės reakcijos.

Cz. Miłoszas, kaip ir J. Giedroycas, laikė J. Piłsudskio federalistinę idėją teisinga, bet neatitinkančia laikmečio, todėl pasmerkta žlugti, nes tarpukariu niekas jos nenorėjo, nei lenkai, nei lietuviai, nei baltarusiai⁶¹. Apgailestavimus dėl tarpukario visuomenės nuostatų nobelistas pareiškė ne kartą, kaip ir garsiajame „Dialoge dėl Vilniaus“ su lietuvių rašytoju Tomu Venclova, ir patikino, kad būtent tarpukario krajovcų federacinių svajonių kryptis, kurios politikos pasekėjas buvo ir jis pats, ir J. Giedroycas, teikė emigracijoje lenkų ir lietuvių draugystės viltį, kurios nebuvo tarpukariu, nes lietuviai viso šito nemėgo ir verčiau būtų turėję reikalų su „anima naturaliter endeciana“, nes tada bent aiškiai matomas priešas⁶².

Emigracijoje vyravusios nuotaikos dėl praeities vertinimų buvo kitokios negu tarpukariu. „Lietuvių išėivijoje nebeieškota aiškaus priešo, vadinamo „anima naturaliter endeciana“, ir pakančiau vertintas daugiakultūris praeities tipas, krajovcai, LDK pilie-

57 Dzieło Giedroycia: Nasze zadania na przyszłość. Rozmawia W. Bartoszewski, B. Geremek, P. Kłoczowski, A. S. Kowalczyk, K. Czyżewski, W. P. Duda. *Przegląd Polityczny*. 2001, 51: 96.

58 Giedroyc, J., *supra* note 56, p. 60.

59 Okulicz, K. Ostatni akt dramatu Józefa Piłsudskiego (1920-1922). *Zeszyty historyczne*. 1966, 9: 7–45; Miedziński, B. Polityka Wschodnia Piłsudskiego. *Zeszyty historyczne*. 1975, 31: 3–163; Swianiewicz, St. Niezrealizowane plany Piłsudskiego. *Kultura*. 1960, 5/151: 3–9; Nowak, A. Polityka wschodnia Józefa Piłsudskiego (1918–1921). Koncepcja i realizacja. *Zeszyty historyczne*. 1994, 107: 3–22.

60 Giedroyc, J., *supra* note 56, p. 45–46.

61 „Litwin o kulturze polskiej“ žr. Wstawać rano, pisać, a potem na jagody. Z Czesławem Miłoszem rozmawia Adam Michnik. Iš: Miłosz, Cz. *Rozmowy polskie 1979–1998*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006, p. 217.

62 Miłosz, Cz.; Venclova, T. Dialog o Wilnie. *Kultura*. 1979, 1/376-2/277: 15.

čiai ir kiti komplikuoti atvejai. Imta nebesibaiminant pripažinti turėjus ką nors bendra su lenkais, bendrus istorijos puslapius, bendrus vargus ir pagaliau bendrus visuomeninius, politinius, kultūros veikėjus⁶³. Tokias permainas tikriausiai lėmė Vilniaus susigrąžinimo faktas ir demokratinės Lietuvos galimybė. Iškalbingai apie tai rašė istorikas, žurnalistas Vincas Trumpa (1913–2002), kuris teigė, kad Vilniaus klausimas, nors gal netobulai ir nevisiškai abiem pusėms tinkamai buvo išspręstas, kai abi tautos panašiai kovojo dėl laisvesnio ir savarankiško gyvenimo, su lenkais ne tik nėra jokio pagrindo nesišnekėti, bet vienoks ar kitoks su jais bendradarbiavimas gali būti vieniems ir kitiems tik naudingas⁶⁴. Akivaizdu, kad bendradarbiavimo naudingumu neabejojo nei lenkų, nei lietuvių intelektualai emigracijoje, kurių pozicijos, spausdinamos „Kultura“ ir „Zeszyty historyczne“, turėjo skaitytojus priartinti prie kokybiškai naujų lietuvių ir lenkų santykių konstravimo perspektyvų.

Manoma, kad J. Piłsudskio politikos kritika, J. Piłsudskio ir R. Dmowskio „dvių karstų“ aksioma tapo idėjiniu ULB koncepcijos pagrindu, nes pats J. Giedroycas šias dvi lenkus „temdančias“ tiesas vertino skeptiškai, ypač po Jaltos ir Potsdamo susitarimų, ragindamas lenkus jų atsisakyti⁶⁵, atsižvelgiant į susiklosčiusią pokario situaciją, sakdamas, kad politinė praktika ir programos nėra sakramentai, kad reikia gebėti prisiderinti prie naujų ir esamų pokyčių tarptautinėje politikoje⁶⁶. Vadovaudamasi šia nuostata, „Kultura“ ne kartą keitė savo nuomonę, nes tikėjo, kad reikia ne tik mokėti išsaugoti principus, bet ir išmokti keisti pažiūras.

Išvados

Jogailaičių idėja – tai erdvinė ATR ir jos tautų sąveikos įprasminimo idėja, kurią suformulavo lenkų istoriografija, tarpukario J. Piłsudskio federalistinė praktika ir jos amžininkų vertinimai. Šios idėjos šalininkai ir kritikai pagrindė, kad ATR geografinis teritorijos išsidėstymas lemia jos tautų politinius ir geopolitinius sprendimus, nes iš vienos pusės yra veikiamas Vokietijos, iš kitos pusės – Rusijos grėsmių. Šiai sampratai įtvirtinti XX a. lenkų buvo siūlomi geopolitiniai modeliai, kurie pirmiausia siekė ATR restitucijos, vėliau politinės ATR tautų sukurtų suverenių valstybių sąjungos, nes Jogailaičių idėjos istorinių ir politinių duomenų interpretacija liudijo nefederalizuotos buvusios ATR teritorijos išlikimo pavojų, kuris, savo ruožtu, buvo įprasminamas istoriniuose faktuose.

Nors federalizmas, kaip Jogailaičių idėjos praktinis instrumentas, turėjo sutaikyti ir suvienyti, jį įgyvendinant atsirado nemažai kliūčių ir ilgalaičių tautų atmintį temdančių padarinių. Lenkijos karas su bolševikine Rusija bei 1921 m. pasirašyta Rygos taikos sutartis sutrukdė nekartoti ATR žlugimo klaidų, išdėstytų lenkų istoriografijoje, nes atėmė iš Lietuvos jos istorinę sostinę Vilnių ir išparceliavo ką tik nepriklausomybę sukūrusias

63 Aleksandravičius, E. Adomo Mickevičiaus Lietuva. *Darbai ir dienos*. 1999, 9/18: 22.

64 Trumpa, V. Lietuviai ir lenkai. *Metmenys*. 1970, 19: 137.

65 Lazari, A., *supra* note 47.

66 Daugiau žr. Mieroszewski, J. *Materiały do refleksji i zadumy*. Paryž: Instytut Literacki, 1976, p. 110–122.

Ukrainą ir Baltarusiją. Tai iš esmės prisidėjo prie tarpukariu etniniu pagrindu kuriamų koncepcijų pergalės prieš federalistines.

Lokalinio federalizmo fenomeno kontekste, kuriam atstovavo Vilnijos lenkai broliai Mackiewicziai, išsiskyrė tiek asmeninio tapatumo nustatymo problemos, tiek daugiakultūrės, unikalios erdvės priklausomybės monoetninėms valstybėms klausimas, susidūrus dviem nacionalizmo tipams: senam – istoriniam/valstybiniam ir moderniam – etniniam.

Antrojo pasaulinio karo padariniai vertė Vidurio Europos tautas permąstyti senas geopolitinių koncepcijų formuluotes, todėl emigracijoje sugrįžta prie naujo svarstymo dėl federalizmo galimybių ir Jogailaičių idėjos naujų interpretacijų. Šiuo laikotarpiu Jerzy Giedroyc pasiūlyta ULB geopolitinė koncepcija, skirta lenkų bendradarbiavimui su ukrainiečių, lietuvių ir baltarusių tautomis palaikyti, ilgainiui peraugusi į nepriklausomos Lenkijos partnerystę su suverenomis ULB valstybėmis, turėjo garantuoti naujo bendradarbiavimo etapą naujomis sąlygomis, pagal naujus principus. Ja buvo siekiama šiuolaikinėmis sąlygomis atnaujinti Jogailaičių idėją, dialektiškai ją kritikuojant ir atmetant ankstesnę imperialistinę jos formą, reikalauti iš Rusijos išsižadėti jos imperializmo ir galvoti apie šios šalies demokratizavimą. Tai lenkams reiškė pripažinti rytinių kaimynų pilietinio nacionalizmo arba etnines pretenzijas, nes tik tai galėjo visas valstybes sugrąžinti į vakarietiškos civilizacijos gretas bei ateityje užtikrinti sklandų bendradarbiavimą naujomis geopolitinėmis sąlygomis.

Šiandien Jogailaičių idėjos apmąstymai nėra visiškai nutrūkę lenkų viešajame disкурse ir, regis, turėtų būti aktualūs ne tik lenkams, bet ir vienodai svarbūs lietuviams, ukrainiečiams ir baltarusiams tiek Europos regionalizmo, tiek eurointegracijos kontekste formuojant šiuolaikinę politinę mintį.

Literatūra

- Aleksandravičius, E. Adomo Mickevičiaus Lietuva. *Darbai ir dienos*. 1999, 9/18.
- Bardach, J. *O dawnej i niedawnej Litwie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1988.
- Bumblauskas, A. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos paveldo „dalybos“ ir „Litva/Lietuva“ distinkcijos konceptas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“. *Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys*. T. 5. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
- Bumblauskas, A. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
- Butkus, Z. Federalistinių idėjų recepcija Lietuvoje 1918-1922. Iš: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.
- Davies, N. *Dievo žaislas. Lenkijos istorija nuo seniausių laikų iki 1795 metų*. I tomas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008.
- Dzielo Giedroycia: Nasze zadania na przyszłość. Rozmawia W. Bartoszewski, B. Geremek, P. Kłoczowski, A. S. Kowalczyk, K. Czyżewski, W. Duda. *Przegląd Polityczny*. 2001, 51.
- Giedroyc, J. *Autobiografia na cztery ręce*. Opracował i posłowiem opatrzyl Krzysztof Pomian. Warszawa, 1999.

- Grigajtis, K. Idea Jagiellońska i jej krytyka. *Sprawy polityczne*. 2001, 6(12).
- Grigajtis, K. *Polskie idee federacyjne i ich realizacja w XIX i XX w.* Częstochowa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie, 2001.
- Gross, F. *Federacje i konfederacje europejskie. Rodowód i wizje.* Warszawa: Instytut Nauk Politycznych PAN, 1994.
- Halecki, O. *Dzieje Unii Jagiellońskiej.* Kraków: Akademia Umiejętności, 1919.
- Halecki, O. Granica z roku 1772 a nasz program obecny (1-2). *Wschód Polski*. 1920, 3-4 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-01-21]. <<http://pbc.biaman.pl/dlibra/docmetadata?id=11554&dir=1&tab=3>>.
- Halecki, O. *Historia Europy - jej granice i podziały.* Liublin: Instytut Europy Środkowo Wschodniej, 2002.
- Halecki, O. Idea jagiellońska. *Kwartalnik Historyczny*. I-II tomiai, 1937.
- Halecki, O. Wschód europejski, Polska a Rosja. *Wiadomości*. 1957, 39(600) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-03-12]. <<http://kpbc.umk.pl/dlibra/publication?id=7631&tab=3>>.
- Hołówko, T. Minimalny program polityki polskiej we Wschodniej Galicji i na tak zwanych „kresach“. *Droga*. 1924, 10: 4–6 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-14]. <<http://cyfrowa.chbp.chelm.pl/dlibra/docmetadata?id=6114&from=publication&tab=1>>.
- III Rzeczpospolita oczami realisty. Z J. Giedroyciem rozmawiał Krzysztof Burnetko. *Tygodnik Powszechny*. 1998, 3/181.
- Jeruzelski, J. *Stanisław Cat-Mackiewicz 1896–1966 Wilno-Londyn-Warszawa.* Warszawa: Instytut kultury, wyd. II, 1994.
- Jędrzejewicz, J. *W służbie idei. Fragmenty pamiętnika i pism.* Londyn, 1972.
- Jędrzejewicz, W.; Cizek, J. *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego.* II t. Wrocław, 1994.
- Kalėda, A. *Mitų ir poezijos žemė.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- Koneczny, F. *Polskie logos a ethos. Rostrząsanie o znaczeniu i celu Polski.* I t. Reprint. Poznań, 1921.
- Konopczyński, Wł. *O idei jagiellońskiej.* Przedruk za wyborem pism Wł. Konopczyńskiego: Umarli mówią, szkice historyczno-polityczne. Poznań, 1929.
- Krzemiński, S. Idea jagiellońska. *Wielka Encyklopedia Ilustrowana*. 1903, XXXI [interaktyvus]. [žiūrėta 2011/12/04]. <<http://sbc.wbp.kielce.pl/dlibra/docmetadata?id=12134&from=publication>>.
- Laurinavičius, Č. Kodėl reiktų sugyventi su kaimynais. *Voruta*. 2012, 4(742).
- Lazari, A. Jerzego Giedroycia wołanie na puszczy. Polska polityka wschodnia w rozumieniu Redaktora „Kultury“. *Przegląd*. 2006, 30 [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-05-06]. <<http://www.przegląd-tygodnik.pl/index.php?site=artykul&id=11026>>.
- Mackiewicz Cat, St. *Dom Radziwiłłów.* Warszawa: Czytelnik, 1990.
- Mackiewicz Cat, St. Dwa składniki patriotyzmu. *Słowo*. 1927, 46.
- Mackiewicz Cat, St. *Herezje i prawdy.* Warszawa: PAX, 1975.
- Mackiewicz Cat, St. *Historia Polski od 17 września 1939 r. do 5 lipca 1945.* London: Puls Publications, 1993.
- Mackiewicz Cat, St. Litwinami jesteśmy. *Słowo*. 1934, 70.
- Mackiewicz Cat, St. Lopatą do głowy. *Słowo*. 1927, 244.
- Mackiewicz Cat, St. Nic co jest litewskiego. *Słowo*. 1927, 230.
- Mackiewicz Cat, St. Oczywiście. *Słowo*. 1926, 240.
- Mackiewicz Cat, St. Pospolite Ruszenie. *Słowo*. 1922, 124.
- Mackiewicz Cat, St. Problem kresowy. *Słowo*. 1922, 58.
- Mackiewicz Cat, St. Spotęgowanie błędów. *Słowo*. 1926, 192.
- Mackiewicz, J. I ja żałuju, że go niema. *Gazeta Codzienna*. 1940, 45.
- Mackiewicz, J. Rzeczą ważną. *Gazeta Codzienna*. 1940, 38.
- Mackiewicz, J. Tak Zwany Wschód europejski. *Wiadomości*. 1957, 20(581) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-03-12]. <<http://kpbc.umk.pl/>>

- dlibra/publication?id=642&from=&dirids=1&tab=1&lp=2&QI=>.
- Majewski, J. List do redakcji. *Kultura*. 1952, 11/61.
- Mencwel, A. „Tiltas“ ir „Priešpilis“. *Naujasis židinys-Aidai*. 2001, 10.
- Mencwel, A. *Rodzinna Europa po raz pierwszy*. Kraków: TAIWPN Universitas, 2009.
- Mieroszewski, J. Rosyjski „kompleks Polski“ i obszar ULB. *Kultura*. 1947, 9/324.
- Miłosz, Cz. *Rozmowy polskie 1979–1998*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006.
- Miłosz, Cz.; Venclova, T. Dialog o Wilnie. *Kultura*. 1979, 1/376-2/277.
- Nieporozumienie czy tani patriotyzm. Nota redakcji. *Kultura*. 1953, 1/63.
- O Giedroycia sporu nie ma. Z Radosławem Sikorskim, ministrem spraw zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej, rozmawia Andrzej Brzeziecki. *Nowa Europa Wschodnia*. 2010, 1.
- Piłsudski, J. *Pisma zbiorowe*. VI t. Warszawa: Instytut Józefa Piłsudskiego, 1937.
- Redakcja „Kultury“. Jaka Polska na XXI wiek? *Kultura*. 1995, 10/579.
- Redakcja. Przemowienie Swianiewicza. Federalizm. *Słowo*. 1923, 190(316).
- Sto lat polskiego losu. Z Jerzym Giedroyciem rozmawiał Krzysztof Masłoń. *Plius Minus*. 1999, 53 [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-05-20]. <<http://www.zwoje-scrolls.com/zwoje21/text18p.htm>>.
- Studnicki, W. *O Wilno i Lwów. Z powodu projektu Hymansa*. Warszawa: Druk Synów St. Niemiry, 1921.
- Sukiennicki, W. „Orientacja rosyjska“ a niepopodległość. *Zeszyty historyczne*. 1980, 54.
- Trumpa, V. Lietuviai ir lenkai. *Metmenys*. 1970, 19.
- Venclova, T. Prarasto orumo beiėškant. *Kultūros barai*. 1997, 8–9.
- Wasilewski, L. Drogi rozwoju polskiej polityki zagranicznej. *Droga*. 1923, 5 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-12]. <<http://cyfrowa.chbp.chelm.pl/dlibra/docmetadata?id=6114&from=publication&tab=1>>.
- Werschler, I. *Z dziejów obozu belwederskiego. Tadeusz Hołowko. Życie i działalność*. Warszawa, 1984.
- Z Radosławem Sikorskim, ministrem spraw zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej, rozmawia Andrzej Brzeziecki. *Nowa Europa Wschodnia*. 2010, 1.
- Z. [M. Zdziechowski]. Z perspektywy. *Słowo*. 1922.

THE JAGIELLONIAN IDEA AND ITS IMPLICATIONS IN 20TH CENTURY POLISH GEOPOLITICAL THOUGHT

Barbara Stankevič

Mykolas Romeris University, Lithuania
Vilnius University, Lithuania

Summary. *The Jagiellonian idea could be analyzed as an analytical category possessing cultural and spatial meaning: on the one hand, as the territories ruled by the Jagiellon dynasty until the 16th century and the state habitat of the Republic of Two Nations until the end of the 18th century; on the other hand as unique historical multinational structure in Europe. This article seeks to relate the Jagiellonian idea with the 20th century Polish geopolitical thought and to demonstrate how the concept of the Jagiellonian idea itself and its interpretations in Polish memory emerged, as well as to show what influence it had on the construction of the*

20th century Polish geopolitical concepts and whether the aforementioned concepts had any place in Lithuania. In order to achieve these objectives, the article analyzes the direction of Polish federalist geopolitical thought which is most likely related to the practical and written heritage of a politician Jozef Pilsudski, a historian Oskar Halecki, an editor Jerzy Giedroyc and, partially, of the inter-war period Vilnius Polish publicists. This area of the analysis has been determined by the belief that the Jagiellonian idea, as a rethinking of historical memory and space, is a significant object of interdisciplinary research dedicated to the creation of the argumentation of the cultural meaning of national geographical space in Europe as well as to the analysis of the European regional geopolitical importance of sovereign states created at the end of the 20th century on the previous territory of the Republic of Two Nations.

The authors and proponents of the Jagiellonian idea characterized the space of the Republic of Two Nations as a civilization space of Western Europe. However, the practical implementation of the idea until the division of the Republic of Two Nations and in the 20th century had its own gaps and even painful long-term consequences, having conditioned the gap from the aforementioned civilization space. O. Halecki, who dedicated his research to that idea, argued that the collapse of the Republic of Two Nations was conditioned by the factor that the Jagiellonian idea had not been fully realized, as in the 16th-17th centuries its third member Russia (present Ukraine) had not been included. J. Pilsudski's practical federalist project on the realization of the Jagiellonian idea in the inter-war period foresaw the corrections of the conclusions presented in Polish historiography. However, Poland's war with Bolshevik Russia and the 1921 Treaty of Riga prevented their implementation as they deprived Lithuania of its historical capital Vilnius and parcelled out Ukraine and Belarus, which had just regained their independence. Only as late as after World War II J. Giedroyc, who found himself in emigration, was able to dialectically criticize J. Pilsudski's previous plans and the Jagiellonian idea itself; therefore, he clearly spoke for the creation of sovereign states of the largest nations: the Ukrainians, Lithuanians and Belarusians, that were part of the Republic of Two Nations. For the Polish it meant the recognition of the claims of civil nationalism of its Eastern neighbours, as only they could return all the states to Western Europe and insure smooth future cooperation under new geopolitical conditions.

Nowadays, thoughts on the Jagiellonian idea have not been completely disrupted in Polish public discourse and obviously they should be significant not only to the Polish, but also equally important to the Ukrainians, Lithuanians and Belarusians in the context of the system of the European Union and European regionalism.

Keywords: *Jagiellonian idea, ULB concept, federalism, historical geography, geopolitics.*

Barbara Stankevič, Mykolo Romerio universiteto Politikos ir vadybos fakulteto Politikos mokslų katedros lektorė; Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedros doktorantė. Mokslinių tyrimų kryptis: XX a. lenkų politinė mintis, Lietuvos-Lenkijos santykiai, regionalizmas ir tapatybė Europoje.

Barbara Stankevič, Mykolas Romeris University, Faculty of Policy and Management, Department of Political Sciences, Lecturer; Vilnius University, Faculty of History, Department of Theory of History and History of Culture, Doctoral Student. Research interests: 20th century Polish political thought, Lithuanian-Polish relations, regionalism and identity in Europe.